

УДК 821.162.1 Грабовський

Ірина РУДЕНКО
Київський національний університет
імені Тараса ШевченкаЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РЕЦЕПЦІЇ
МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО

Наша розвідка присвячена дослідженню третього розділу праці польського критика М. Грабовського «Література і критика» під назвою «Про французьку літературу, названу шаленою літературою», в якій митець сформулював основні засади щодо французької та частково англійської літератури XIX століття. У статті наведені рецензії польського літератора на окремі твори В. Гюго, О. Бальзака, Ж. Жанена, Жорж Санд та інших. Твори цих авторів Грабовський уважав написаними для «французьких пралі і лакеїв», тому не радив їх читати, оскільки, на думку рецензента, вони не приносили естетичної користі польському суспільству.

Ключові слова: шалена література, цивілізація, роман, драма, суспільна мораль.

This article deals with the problem of searching the third part of M. Grabovskij's book "Literature and critics" "French literature called furious literature", where the author definite the main rules concerning French and English literary of XIX c. The article includes opinions for novels of V. Hugo, O. Balzac and others. Writings of these authors M. Grabowski considered to harmful for polish society.

Key words: furious literature, civilization, novel, drama, social moral.

Artykuł został poświęcony analizie trzeciego rozdziału pracy polskiego krytyka literackiego M. Grabowskiego „Literatura i krytyka” pod tytułem „O literaturze Francuskiej nazwanej literaturą szaloną”, w którym badacz sformułował podstawowe zasady traktowania literatury francuskiej i angielskiej XIX wieku. W artykule przytoczono recenzje dzieł W. Hugo, O. Balzaka oraz innych pióra krytyka. Utwory tych autorów Grabowski uważał za szkodliwe dla polskiego czytelnika.

Słowa kluczowe: literatura szalona, cywilizacja, powieść, dramat, moralność społeczna.

Міхал Грабовський, будучи одним із провідних польських критиків, писав не лише про вітчизняні твори і видання, він також цікавився опусами закордонного письменства, висловлював про них свої міркування. Саме цьому критик присвятив третю частину «Літератури і критики» під назвою «Про французьку літературу, названу шаленою літературою». Тут йшлося про твори французьких митців, розміщено також міркування щодо німецької та англійської словесності. Спостерігаючи за масовим захопленням читачів літературою французьких романтиків, М. Грабовський не міг не відгукнутися на подібне явище. Він прагнув донести до суспільства ті приховані негативні впливи, які могли здійснити твори Бальзака, Жорж Санд, Е. Жюль-Жанена та інших. Під «шаленою школою» у французькій літературі М. Грабовський розумів групу письменників, які не дотримувалися загальних правил мистецтва слова, і намагалися створити нове письменство, яке б задовольняло потреби «нижчих» верств населення.

Метою нашої розвідки є дослідити праці М. Грабовського, які висвітлювали його ставлення до шедеврів західноєвропейської літератури.

Іще перед виходом згаданого дослідження М. Грабовського, в часопису «Русалка», 1838

року, з'явилася стаття критика «Про релігійний стан сучасних французьких письменників». Однак третій том аналізованої нами праці становив логічну цілісність із розпланованим відповідно до цілі автора матеріалом.

Метою трактату М. Грабовського «Література і критика» було висловлення погляду, що французька література заслуговувала значно меншої «вдячності», ніж мала її в Польщі [5. 9]. Своїм дослідженням він прагнув принизити французьку літературу, аби показати, що і вона не є досконалою [5, 28].

Французькі літературознавці того часу, як зауважив Грабовський, дотримувались одного правила, яке полягало в тому, що не можна критикувати й оцінювати твір, який написано не рідною для рецензента мовою. Це було пов'язано з тим, що французам часто доводилося чути різні відгуки, які не завжди сходилися з їхнім фанатичним захопленням «незрівнянним» Руссо та іншими класиками. Врешті, французи дійшли висновку, що жоден іноземець просто не може зрозуміти їхніх «божественних» письменників. Навколо цієї засади оберталася вся їхня літературна критика. Навіть відомий свого часу Кардинал Маурі сперечався з дипломатами, які були прихильниками Міллера та Гете. Але, від-

даючи належне французьким митцям, варто зауважити, що і вони дуже обережно відгукувалися про творчість іноземців, як це, наприклад, робив Шатобріан, коли писав про Мілтона й англійську літературу [5, 101–103].

Аналізуючи французьке письменство, М. Грабовський поділяв його на два види – справжню літературу та літературу «шалену». До першої він не мав жодних зауважень, а її твори вважав за світові шедеври. Про другу ж він відгукувався негативно і не вважав за високу словесність. М. Грабовський був розчарований тим, що французькі переклади заповнили польські книгарні, і поляки «витрачали час на непотрібні твори», тим самим дозволяючи глибше проникати до польської літератури невластивим їй іноземним впливам. Критик зазначав, що не варті прочитання, і навіть шкідливі, є романи О. Бальзака, Жорж Санд і т.д. Грабовський наголошував, що в Польщі часто виходили нові й цікаві художні твори. Існувало кілька періодичних газет, які нічим не поступалися закордонним аналогам; такими він уважав краківський «Пам'ятник науковий», познанський «Літературний тижневик», «Приятель народу», а ті особи, які ще виписували французькі часописи, залишалися для нього просто відданими моді. Продовжуючи розмову про періодичні видання, польський діяч зазначав, що закордонні газети не пишуть про те, що відбувається в самій Польщі та в її провінціях. Як щирий уболівальник за культуру своєї вітчизни, Грабовський прагнув заохотити співвітчизників читати й осмислювати літературні твори, написані в Польщі й польською. Можливо, таким чином він розраховував на підвищення попиту на «національні» праці, що б значно вплинуло на покращення економічного стану в друкарській та видавничій справах.

Позитивним моментом у французькій пресі Грабовський відзначав те, що в ній завжди дуже швидко з'являлися переклади усіх світових шедеврів літератури чи філософських думок.

Перш за все увагу польського митця привернула назва «класична література», яка в той час уживалася саме на позначення французької літератури. Якщо звернутися до поглядів німецьких філософів, то натрапимо на думку Шлегеля, який зазначав, що «класична література», під якою розуміється література французького класицизму, є неправильною. На його переконання, до класичних літератур належать лише римська і давньогрецька, а французька література, хоч і постала на їхніх

взірцях, як і будь-яке наслідування, є явищем безрезультатним [1, 10]. Саме цієї думки дотримувався і М. Грабовський.

М. Грабовський уважав, що французька цивілізація склалася завдяки кільком чинникам. Сюди він відносив філософію XVIII ст. (Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Гольбах, Вольтер), Велику французьку революцію, політичні фактори, завдяки яким і постала «шалена література». «Те, що в ній видавалося за правду, – писав польський критик, – було лише маренням; правила її були лише гаслами, претензії в душі, який усе овіяв, видаються за безсумнівні права!» [1, 14–15]. Аналізуючи плоди французьких корифеїв «шаленої літератури», не мав критик нічого іншого сказати, як те, що з морального боку їхні твори є нікчемними, а з естетичного – вбогими. У той час, коли польське письменництво просувалося завдяки зусиллям кількох наполегливих людей, більшість читачів саме французьку вважають взірцевою літературою: «Твори, написані для паризьких праль та лакеїв, є в нас творами для вищого суспільства» [5, 7–8].

Досліджуваний період історії Франції від XVII до XIX століть автор поділяв на два етапи: до революції та після неї. Сам переворот він не вважав переломним моментом для французів, а лише події XVII століття, коли кардинал Ришельє винищив значну частину французької аристократії, що суттєво вплинуло на подальшу долю французької культури, зокрема літератури [5, 20].

До XVII століття Франція була на порозі чогось подібного до англійської конституції, де панувала демократія, але сталося інакше [5, 22].

Після небагатьох зусиль, дякуючи «зосередженню» геніїв та національним можливостям, Франція знову стала на шлях давніх цивілізацій. Письменники XVII-XVIII століть, поети, прозаїки, моралісти досягли у своїх письменнях того натурального викладу, тієї легкості стилю, що їх твори можна було поставити поряд зі старожитніми пам'ятками. Ученість цих авторів, інтрига швидкого гумору, переплетена з наукою, легкі відгомони філософії Цицерона й Горация становили різкий контраст із письменництвом інших народів. Тому й не дивно, що французька література почала вважатися ідеалом нової словесності. Звідси для самої Франції виникло кілька висновків – з'явився феномен літератури, що збудована навколо зовнішнього практичного життя народу; з'явилася лірика, але люди її не розуміли [5, 44]. Після митців, які у своїх писаннях, повних прямої й нату-

ральності, споріднювалися з поезією Південної Європи, після Самота, Рабеля, Марота, Монте-ню, увійшла в моду штучна школа Ронсарда – Мальгерб перший відійшов від такого смаку й схилив літературу до більшої простоти [1, 41].

Безсумнівним є те, що французька література значно вплинула на розвиток ідеї, аби відновити суспільства, подібні до тих, які служили прикладом для митців ХІХ ст. Насправді, за переконанням М. Грабовського, зі всієї історії Франції вирізняється епоха ХVІІ століття, зокрема правління Людовіка ХІV, що було насичене духом релігійного виховання. Перші роки ХІХ століття відзначилися романтично реакцією. Посталим романтичним поетом був Шатобріан, який почав відновлювати забуті народні, релігійні та лицарські традиції. У релігії, філософії, літературі жили лише відголоски того, що могло би стати результатом напрацювань тих поколінь, які були винищені.

Також у цей час побачив світ трактат мадам де Сталь «Про Німеччину», у якому авторка відкривала поетичний світ по інший бік Рейну, що був цілком невідомий французам і справив велике враження на їх літературні уявлення та смаки. Думки літераторів почали заходити в минуле, в історію. Якби знайшовся поет, що вмів чітко скористатись із тих інстинктів простого люду, література, можливо, мала б дещо інше спрямування на певний період. У той час так звані романтичні поети, знаходячись на «поверхні» смаку своєї епохи, створили для себе уявну історичну, християнську, романтичну поезію. Користувалися тільки добре відомими матеріалами. Їх світ був повен замків, прекрасних дам, лицарів. Праці французьких поетів не виходили за межі сентиментального, середньовічного маленького світу, який був відновлений модними віяннями.

Прагнучи знайти нові ідеали мистецтва, французька література лише псувала існуючі. Найчастіше і найохочіше предметом її симпатії виступав злочинець.

Ненатуральність і перебільшення, гігантизм замість величності, жах замість трагічності, банальність замість простоти явно свідчили, що французька література переходила до лав занепадаючих літератур.

Четвертий розділ «Літератури і критики» повністю присвячено аналізу роману В. Гюго «Собор паризької Богоматері». Кого шкода було М. Грабовському зараховувати до школи «шаленої літератури», то це Гюго. Він становив, на думку критика, перехід від тієї романтичної

літератури, яку створили німці, до французької. У Німеччині розвинулася нова школа поезії, яку започаткували Й.-В. Гете і Ф. Шіллер. Твір Гете «Стелла» став плодом прихильників нової поезії, її учасники не визнавали ще за собою імені романтиків, і лише згодом з'явилися митці, які були представниками двох протилежних шкіл. У цій добі й постав поет В. Гюго, якого Шатобріан назвав «геніальною дитиною». Обдарований, здібний, молодий, сміливий, ровесник і приятель цілого покоління нових майстрів слова.

М. Грабовський вважав, що єдиною можливою в той час епопеєю був роман. В. Гюго спробував створити якийсь світ гри та загадковості, відповідно до ідеалів новаторської школи. Він написав роман «Ган Ісландець» (1823), але він мав, на думку М. Грабовського, примітивну композицію. Коли ж французький письменник видав історичний роман «Собор паризької Богоматері», твір став взірцем романтичної поезії у Франції, і навіть ті критики, що таврують пізніші праці В. Гюго й засуджують «шалену літературу», виділяють із неї «Собор паризької Богоматері». Це становище роману змусило польського митця детальніше на ньому зупинитися.

Але і тут є своєрідна «пляма»: перебільшення, прагнення зробити краще, аніж є добре. Там, де характери осіб повинні розкривати себе через учинки, знаходимо довгі описи, а де змальована місцевість повинна бути лише фоном подій, мають місце археологічні описи. Але попри все, зображення старого Парижа пречудове [5, 72–73].

Звичайно, основними постатями в «Соборі паризької Богоматері» є Есмеральда і Клод Фроло, створені за допомогою іскри генія автора. В. Гюго, який майже цілі розділи присвячував археології, досить вдало змальовував образ Франції за часів правління Людовіка ХІ. Есмеральда є досконалою істотою: вона з'являлася в усіх кутках паризьких вулиць, відвідувала місця скупчення злодіїв і витримувала муки як свята. Насправді в ній не було нічого правдивого: вулична циганка кардинально відрізнялася від цього образу. Упроваджувати в твір істоту, яка через випадок була відділена від суспільства і виросла в дикості і яка б наділяла інших цноту та делікатними почуттями, не доречно. Адже такого нема і бути не може. Однак напрочуд натуральним М. Грабовський знайшов образ Клода Фроло, який був розпусником і злочинцем. Виставлення найзіпсованіших людей великими філософами чи мудрецами критик

вважав рисою белетризму. Образ Клода Фроло, безперечно, дикий і жахливий, але який він правдивий. Окрім мішанини розуму й звірячих інстинктів, роман має ще одну важливу складову деталь – кохання. У новій літературі з неї постали нові твори – романи, найперше лицарські, а тепер історичні. Саме «шалена література» намагалася замаскувати різницю між коханням і розпустою. Якщо пристрасть і буває правдивою, то це є в романі «Собор паризької Богоматері». Вона має свій стиль, свої огидні подробиці та прикраси.

Зовсім інший образ кохання М. Грабовський вбачав у романі Ж.-Ж. Руссо «Нова Алоїза». Тут героїня представлена «закутою» дівочим соромом та стриманням, вона є ніжною слабкою коханкою, про що детальніше йтиметься далі.

Не останню роль у «Соборі паризької Богоматері» відведено Квазімодо. М. Грабовський вважав образ дзвонаря Квазімодо таким персонажем, який дав багатьом поетам «шаленої літератури» стимул використовувати у своїх творах міфічних героїв. Однак такі впровадження мали місце лише для того, аби просто виставити у творах ці вигадані істоти. Лише В. Гюго пішов далі. Його Квазімодо здатен відчувати і навіть кохати, у той час як люди поряд з ним вважаються грубими й злими істотами.

Роман «Собор паризької Богоматері» є романом, який, за прикладом англійської та німецької літератур, збагачував пристойні шедеври.

З усіх представників «шаленої літератури» важко було вибрати митця, писання якого могло би вважатися за загальний тип літератури. Повторимо, що французька література тоді була абсолютно демократична, без короля чи «начальника». Те, що ми звикли називати «шаленою літературою», складається з майстрів, які принаймні мали письменницькі здібності, кожен їхній опус мав риси оповідання, впроваджувалися речі, описи деталей, які чудовою шатою прикрашали хворобливі помисли. Але такі письменна не мали тієї легкості, блиску, які звичайний талант досягав за допомогою вишуканого смаку.

У п'ятому розділі третьої частини «Літератури і критики» М. Грабовський розглянув найвизначніших представників французької літератури: В. Гюго, О. Дюма, О. Бальзака, Жорж Санд, Дідро та інших.

Роблячи загальний огляд французької літератури, яку прийнято називати художньою, М. Грабовський вважав, що вона ділиться на дві течії: драму і роман. Нову французьку

драму представляли В. Гюго і О. Дюма. Написані талановитим В. Гюго, «Кромвель» і «Гернані» мають стояти поза «шаленою літературою»; також високо поцінював критик драму «Маріон Делорме».

В. Гюго був не лише поетом, а й теоретиком. Він говорив, що найбільш влучний спосіб справити драматичний результат полягав у тому, щоб найбридкіші риси доповнити будь-яким чистим і піднесеним відчуттям, і тут же виникне враження, що фізична чи моральна повторність здається захоплюючою, навіть привабливою. В. Гюго порушував натуральні та розумні симпатії, хотів найменш привабливі речі зробити чудовими. В цьому полягає ще один недолік «шаленої школи». Коли Гюго працював над відкриттям нового мистецтва, завойовував славу інший митець – О. Дюма, меншою мірою теоретик, менш обдарований ліричним даром, але з великим потенціалом духу і драматичної сили. Його драма «Генрик III» мала риси привабливості, благородства, правди, якої так не вистачало в інших драмах О. Дюми. Тут же М. Грабовський навів цитату англійського письменника Е. Бульвера-Літона, яка відповідала уявленням критика про французьку літературу: «Трагедія в первісній своїй формі не могла залишатись у Франції. Повинна була прийти зміна, і В. Гюго зі своїм даром піднесеної лірики, і О. Дюма з енергією та драматичною здатністю могли, власне, дати життя цьому новому виду мистецтва, але вони прагнули не творити, а лише служити йому» [1, 117].

Щодо французького роману, то над цією справою працювало більше представників. Поль Лакруа, що публікувався під псевдонімом Бібліофіла Якова, був письменником-антикваром і, варто додати, Скоттом «шаленої школи». Він викорінював усе, що становило історичну властивість роману, і з тріумфом оприлюднював знесену, спалювану історію.

На відміну від Вальтера Скотта, який старанно розповідав кожну звичаєву деталь, археологія Бібліофіла є байдужою, авторською, старанно укладеною, але це вже не те мистецтво. На думку М. Грабовського, історична правда полягала в розумінні епохи і її цілості.

Починаючи розмову про О. Бальзака, М. Грабовський навів кілька рядків із повісті французького автора, аби проілюструвати низьку вартість творів «шаленої школи». Бальзак був першим письменником салонного роману у Франції, а французька література XIX ст. не шанувала нічого з того, що ціну-

валось упродовж багатьох століть, навіть не гармоніювала з релігією.

Популярність Бальзака в Польщі створила певний вид ентузіазму, який його негативні риси вважав за переваги, видавав його вдавану глибину за правду, філософію за дійсність. Можливо, тому, на думку Грабовського, Бальзак був найбільш небезпечним на фоні інших французьких авторів. Чому ж поляки так любили французькі романи? М. Грабовський намагався відповісти. Більшість населення – селяни, люблять випити й гуляти, ліниві, бо свідомість направлена на залежність від імперії. Що ж читати? Наукова чи історична книжка є «мозольною», і легко зрозуміти відразу до часопису на аграрну чи промислову тематику, натомість усі прагнули вести салонний спосіб життя, адже він дозволяв безмежно мріяти. М. Грабовський наголошував, що подібні витвори прививали любов до зовсім чужого життя. Можливо, краще було б не вміти читати.

У листі до К. Підвисоцького від 17 серпня М. Грабовський зазначав про роман О. Бальзака «Луї Ламбер», що його головний герой є типовою великою людиною для французької літератури XIX ст.: «Не сперечаюсь, що такий безглуздий геній може займати високі місця в уявній ієрархії, але в нас, на землі, він не може вважатися ніким іншим, як божевільним» [2, 69].

Після О. Бальзака автор «Літератури і критики» приділив увагу Ж. Жанену – славетному критикові, судді чисельних драм, комедій, мелодрам французького театру. Як можемо побачити, у своїх творах він з труднощами намагається виблискувати гумором, легкістю, фальшивою простотою і наївністю.

Шостий розділ «Літератури і критики» присвячено аналізу «Нової Алоїзи» Ж.-Ж. Руссо і сучасних для М. Грабовського польських романів. У першу чергу митець задався питанням: у чому ж особливість згаданого роману французького мислителя? Польський критик констатував, що з-поміж багатьох романів кінця XVIII століття, лише «Нова Алоїза» викликала таке широке обговорення, бо в ній вбачали не простий твір художньої літератури, а відголки філософії та науки.

Перш ніж перейти до детального розгляду Ж.-Ж. Руссо, М. Грабовський навів факт існування джерела філософії, що лягла в основу творів «шаленої літератури». В усьому Парижі був один салон барона Гольбаха, що став осередком того філософізму, який поширював усе, що зустрічав у сфері релігії, ентузіазму,

суспільної моралі. Ці індивідуальні фізіології, характери учасників тієї кліки, положення в суспільстві, зовнішні контакти всюди простежувалися в їхній науці. Принциповою фігурою, королем мистецтва у них був Вольтер – великий геній, але насмішлива і злісна людина, філософ, що «криво» дивився на природу, відвертий неприятель християнства. Вольтер був уособленням тієї поверхової науки, несумлінної, цинічного егоїзму й заздрощів. Іншими представниками згаданого салону були Дідро, Мармонтель, Гольбах.

У філософії XVIII ст. спостерігаємо боротьбу, хоча походить вона від одного мислителя – Ж.-Ж. Руссо. У душі цього письменника було щось протилежне до вище описаної групи. Коли Руссо хотів бути органом власної нової системи, кліка почулася приниженою виміром нової думки заявленого противника. Руссо був певною мірою відновлювачем морального порядку, відбудови, реставрації, насправді він випередив свою добу. Після нього прийшли філософи й поети, які були противниками матеріалізму й атеїзму, але вони прийшли вчасно, а Руссо – завчасно.

Досліджуючи погляди згаданого майстра, М. Грабовський звертався до багатьох джерел і детально їх вивчав. Так, наприклад, він використовував у примітках лист 1766 р., який свідчив про те, що критик глибоко цікавився умовами і тим станом речей, поміж яких Руссо творив і формував свої переконання. Ж.-Ж. Руссо, закоханий у свої образи, довгий час жив у ідеальному товаристві, яке сам створив, а «Нова Алоїза» була шедевром, у який він вклав серце. Може, з усіх творів XVIII століття, лише цей приречений на безсмертя. М. Грабовський вважав «Нову Алоїзу» єдиним цвітом епохи французького критицизму, філософською епопеєю XVIII століття.

Руссо відстоював думку, що на мешканців великих міст, на людей, які живуть у місцях зосередження великої кількості представників людського роду, жодні моральні твори не впливали. Натомість самотні жителі сіл, замкнені в природному родинному колі, черпали користь від читання. У примітці знаходимо, що такої думки дотримувався і сам М. Грабовський. Польський критик аналізував гасла Руссо щодо «повернення до природи». На його думку, філософ мав на увазі збереження тих моральних цінностей, звичаїв, віри, пізнання щастя, які ще не були втраченими. Така думка імпонувала і самому М. Грабовському.

Розглядав критик і французькі романи про пристрасть: декілька творів мадам Гай, не подаючи назв, а також Жорж Санд. Не варто забувати про те, що ці цинічні жарти, невічливі образи були результатом науки про рівність чоловіка і жінки. Але, на думку Грабовського, між чоловіком і жінкою повинна бути «не рівність, а рівновага» [5, 234]. Іти далі означало порушувати укладений Богом порядок.

Сьомий розділ називався «Кілька ознак сучасного образу французької цивілізації». Література обов'язково була «пластичним» образом своєї цивілізації. Окрім високого рівня письменництва у Франції, словесність там залишилася без жодного критичного контролю. Варто зазначити, що критика періодичних видань була видимою, блискучою, оброблюваною з талантом і легкістю, але і тут був присутній брак сталого переконання та сумлінності, ніде не знаходимо дотримання сталої доктрини чи думок поважного критика, не було індивідуального обличчя. І ці знамениті критики (Сен-Був, Вільмен, Лагарп), які не вірили в свої критичні цінності й у всьому бачили тільки позитивне, не могли бути законодавцями своєї літератури.

На той час улюбленою наукою для французьких письменників стала філософія історії, вона була частиною письменництва, і навіть включала теорію прав людини, де розглядалися права і потреби різних станів населення. Тим часом французька література набувала нових рис. Той запал, те переконання, яке було знаменням політичних думок, гасло і зникло, недавно оспівані ідеали забувалися, починали ділитися і розходитися думки митців. Адже письменництво у Франції було і політичним діячем [3, 270].

Останній восьмий розділ присвячено розглядові інших цивілізацій. На самому початку «Літератури і критики» М. Грабовський прагнув з'ясувати, що ж власне означає термін «цивілізація» у значенні, в якому його вживав автор в усіх частинах своєї праці. У найбільш поширеному в Польщі розумінні М. Грабовський подав його як «загальне просвітництво, якого набуває Європа, що виходить із готичної тіні, і якого вже набула Франція у моральному й культурному плані, у формі уряду й суспільства виставляє ідеал, до якого, у свою чергу, дійдуть також інші народи» [5, 288]. Тут же зазначав, що це розуміння було неточним. На його думку, французи, маючи убогішу мову, ніж польська, властивий останній вираз «просвітництво» замінили на «цивілізація», хоча це не зовсім точний відпо-

відник латинського «civilisatio». Він аналізував описану епоху у Франції як перехідну, і далі пояснював, що «просвітництвом» називався розвиток теоретичних засад, зрештою, і це можна було назвати частиною загальних змін. Поняття «цивілізація» повинно бути прив'язаним до конкретного народу, конкретної доби, бо воно, власне, означало стан певного суспільства, епохи, в сукупності розвитку всіх сфер. Звичайним явищем польський критик уважав те, що різні народи в результаті посідають відмінні між собою цивілізації, адже кожен мав свою історію і власні шляхи розвитку.

У розумінні літератора релігійна, навіть фанатична природа англійської революції застерегла перехід народу від вічної, природної, традиційної цивілізації до «розумової». Важливою рисою англійської культури М. Грабовський уважав те, що існувала традиція успадковувати родинні маєтки, а також не останню роль відігравала внутрішня свобода вибору особистого життя, на відміну від політики централізації у Франції. В Англії вільно розвивався дух народу, окремої провінції, у Франції – всі адміністративні одиниці території намагалися централізованно підпорядковуватися одним прикладам і засадам. Цим уривком М. Грабовський показав нам свої пізнання з історії західних держав, вміння аналізувати і розпізнавати наслідки, спричинені політичними чинниками.

Після історичної драми, яка стала в той час предметом наслідування цілої Європи, іншим англійським поетичним витвором був побутовий роман. Ніде, крім Англії, давні звичаї не дозволяли розвинути в драматичній і яскравій грі. Так, ще одним власне англійським твором став історичний роман.

Дуже високо цінував критик Байрона. Іншим поетом англійської плеяди, якого виділяв М. Грабовський, був Т. Мор. У кількох рядках польський митець звертав увагу на англійське садівництво. Він уважав його мистецтвом змальовування місцевості за допомогою дерев, квітів, води. Воно тяжіло до відтворення первісної природи відповідно до ідеалу краси.

Насамкінець критик зазначав, що, без сумніву, жодна теорія не створює таких ближчих стосунків між людьми, як релігія, вона єдина робить це в ім'я любові та згоди.

Напевно, метою написання М. Грабовським праці «Про французьку літературу» було висвітлення існування інших цивілізацій та літератури, не гірших від французької. Сам текст нам показав, що базою критичного методу М. Грабов-

ського була теза Пані де Сталь про те, що література є відображенням суспільства. Залежність від Віллемана простежувалася кількома пунктами: як наслідування порівняльного методу, а також ідентичні погляди на творчість Ж.-Ж. Руссо. Аристократ, традиціоналіст, М. Грабовський не сприймав французькі натуралістичні романи, обурювався на непошанування традицій французької культури та суспільної ієрархії.

Частина «Літератури і критики» «Про французьку літературу» була, на нашу думку, спробою створити межу між французькою культурою і польським суспільством. Під час написання цієї праці М. Грабовський приписував французьким письменникам багато недоліків. Нагадаємо кілька з них: «шалена література» висвітлювала сторони найпростішого матеріального життя, тому задовольняла «звірячий апетит»; показувала цнотливих людей, котрі походили із самого «дна» суспільства (наприклад, постать Есмеральди), що, на думку М. Грабовського, було ненатуральним і неприпустимим; не розрізняла духовне і фізичне кохання, і межа між цими явищами була майже відсутня; це література «паризьких прачок і лакеїв».

Говорячи про англійську літературу, М. Грабовський звертав увагу на поетизування в ній як історії, так і сучасності. Прикладом оспівування англійської минувшини критик вважав твори В. Шекспіра, зображення сьогодення – Річардсона. Творчість В. Скотта була синтезом

і першого, і другого. Праця М. Грабовського вважалася науковою сенсацією, відгукувалася луною ще багато років.

Пишучи «Літературу і критику», М. Грабовський припускав, що відродження скарбів літератури, дух і барви народної поезії покладуть тривалий фундамент для створення національної літератури. Але жодна доба не позбавлена своєї поетичності, своєї «епічності».

М. Грабовському було прикро констатувати, що ніхто, на жаль, не думав про те, що предмети, які пропонувалися читачеві, не завжди були корисними. У творах «шаленої літератури» легко було натрапити на блиск, захоплення, привабливість, гострі почуття, але не на розсудливість, смиренні переконання чи глибоке вивчення речей.

М. Грабовський хотів покласти край поширенню в Польщі французької літератури, що заполонила салони, але оскільки він був людиною досить заможною і проводив життя в салонах, це були фальшиві твердження. «Якби та фантазмагорія не вважалася на берегах Вісли, Бугу та Дніпра чимось вартісним і значним, я б лише здалеку спостерігав, без любові й гніву на її зникаючі тіні. [...] Знаю, що високо над шаром вуличних писань і успіхів Бальзаків, Жюль-Жаненів справжні французькі вчені працюють, зокрема на ниві історії, філософії та інших наук. Гірше для нас, що ми зі всієї французької літератури знаємо лише гіршу її частину, шалену літературу» [5, 10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Bar Adam. Grabowski jako teoretyk i przeciwnik romantyzmu. – Lwów: Z drukarni zakładu narosowego imienia Ossolińskich, 1929. – 35 s.
2. Bar Adam. Michała Grabowskiego listy literackie. – Kraków: PAU, 1934. – 450 s.
3. Galli E. Pamiętniki // «Przegląd Narodowy». – 1913. – № 8-11. – S. 270-271.
4. Grabowski M. Co zostaje do czytania oprócz romansów francuskich / «Tygodnik Petersburski». – 1839. – № 2. – S.11-14.
5. Grabowski M. Literatura i krytyka: Pisma M. Grabowskiego. – Wilno: Nakładem Teofila Glückberga, 1838. – 366 s.
6. Grabowski M. Wybór pism krytycznych / Red. A.Waśko. – Kraków: Księgarnia akademicka, 2005. – S. 6-25.
7. Grabowski T. Michał Grabowski, jego pisma krytyczne i pojęcia polityczne. — Kraków: Czas, 1900. – 109 s.
8. Tyszyński Aleksander. Dwaj ostatni krytycy w Polsce // «Tygodnik Petersburski». – 1837. – № 55. – S. 328-330. – № 56. – S. 334-335.